

# Rigorist och legalist

## Ernst Estlanders politiska rättskamper

### VESA VARES

Ernst Estlander (1870–1949) var under ett halvt sekel ett av finlandssvenskhetens stora namn, även om han inte var en "typisk" politiker ens inom sin egen referensgrupp. Han var snarare en mycket exceptionell och egenartad personlighet i Finlands politiska historia.

Estlanders gärning var vittomfattande och långvarig, i sig värd en diger, heltäckande biografi i flera delar. Denna uppsats avser inte att ge en fullständig bild, utan är inriktad på Estlanders politiska världsbild och motiv. Avsikten är inte heller att behandla hans roll i lantdagens och riksdagens offentlighet, i pressen osv. utan snarare hans arbete i olika kommittéer eller vid förhandlingsbordet samt hur han anpassade sig till en förändrad värld. Samtidigt belyses hur den svenska nationalitetsrörelsen, den konservativa elitismen, idén om utvalda förmågor och rättslegalismen betraktade och anpassade sig till den nya massdemokratis genombrott och till den finsk-nationella hotbilden. Huvudpunkter blir Estlanders fyra rättskamper: under förryskningsåren, under omvälvningarna 1917–1919, under språkstriden och lappoåren. Händelseutvecklingen efter år 1939 behandlas inte.

Ernst Estlander föddes 18.9.1870. Första gången deltog han i lantdagsarbetet redan år 1897, då han företrädde sin ätt i Ridderskapet och Adeln. I enkammarlanddagen och sedermera riksdagen satt han ända från början år 1907 till år 1945, med undantag av åren 1913–1916 och 1920–1922. Han var juris utriusque doktor och e.o. professor i rättshistoria från år 1908.

En målande skildring av Estlander förekommer i Sulo Wuolijokis memoarer från enkammarlandtagen:

Den personifierade konstitutionalismen var professor Ernst Estlander. Lantdagsmannen Hugo Rautapää beskrev hr Estlanders innersta väsen: 'Om du tappar bort ditt prästbetyg, så är du enligt Estlander en juridisk nullitet, du finns överhuvudtaget inte till'. 'Jag urskiljer här hela tiden Ernst Estlanders anletsdrag', sade professor E.G. Palmén, efter att ha läst grundlagsutskottets betänkande om de s.k. värnpliktsmiljonnerna. I sin konsekvens var han enastående och beundransvärd. År 1907 fanns det enligt Estlander två onda ting i Finland. Det ena var suometarianismen, det andra var socialdemokratin. Han var så konsekvent, att han inte ville bli presenterad för en enda suometarian eller socialdemokrat. Från grundlagsutskottets första möte år 1907 berättas det, att Ernst Nevanlinna – som Estlander enbart betraktade som en f.d. Bobrikoff-senator – räckt Estlander sin hand för att inleda bekantskap. Estlander hade först sett sin namne djupt i ögonen och sedan vänt honom ryggen. I sin konsekvens gick han så långt, att han inte förorenade sin mun med att nämna suometarianer eller socialdemokrater vid namn. Han kringgick dem lika skickligt som förre skomakaren som inte kunde säga "r" – han skorrade själv starkt med r-ljudet. 'Föregående talaren' var det vanliga i hans debatter. Men om det hade varit flera talare däremellan sade han t.ex.: 'Den talaren, som yttrade sig före herr Rosenqvist.' ... Då Estlander kom till utskottets möten, bugade han sig först allmänt. ... Medan jag var ordförande i expeditionsutskottet trodde jag först, att den allmänna bugningen vid dörren var avsedd för mig, och nickade så vänligt och artigt jag förmådde tillbaka, men då jag ett par gånger stod vid sekreterarens bord för att ordna några papper såg jag att hr Estlander lika artigt bugade sig för den tomma ordförandestolen. Detta tog hårt på min fåfänga. ... Vid expeditionsutskottets sammanträdesbord var han den angenämaste och nyttigaste ledamot man kunde tänka sig, men han drack inte en enda gång kaffe med de övriga ledamöterna. De andra från svenska partiet, som satt i expeditionsutskottet, drack alltid kaffe tillsammans med de övriga ledamöterna.<sup>1</sup>

Även om författaren är socialdemokrat och i sin beskrivning hänvisar till ett par gammalfinnar – politiska fiender som behandlas partiskt men smått roat – kan man gott anse, att Wuolijoki skildrar väsentliga drag hos Estlander som politiker. Han hade omfattande kunskaper, stor arbetsförmåga, en osjälvisk pliktkänsla och ett mod rotat i en orygglig övertygelse. Å andra sidan var han enögd intill intolerans; han var en formallegalist som stod främmande för det praktiska livet och all medkänsla. Han var oförmögen att inse, att andra samhällsmedlemmar inte kunde nå upp till "estlanderska" mått och att uppfattningarna om "rätten" och "det rätta" också kunde vara relativa och beroende av sina uttolkare.

<sup>1</sup> Sulo Wuolijoki, *Yksikamarisen arkielämää. Muistelmia nykyisen eduskuntalaitoksen alkuajoilta* (Jyväskylä 1934), s. 129–132.

Estlanders oböjlighet kan eventuellt också förklaras med hans familjebakgrund. Han hade blivit faderlös vid 11 års ålder och förblev hela sitt liv ogift; ett modererande inflytande från andra människor kom sällan att störa hans teoretisk-idealiska tankemodeller. Dessutom bidrog givetvis hans profession som jurist och tidens lagpositiviska anda till hans ställningstaganden. Därtill fick han vänja sig vid att ständigt träda upp till försvar för den minoritet han företrädde.

Även om man beaktar Estlanders karaktärsdrag ter sig en del skeden i hans karriär inkonsekventa och svårförståeliga. Han var en av de mest inbitna motståndarna till tsarens förryskningsåtgärder, men samtidigt försökte han förhala självständighetssträvandena 1917. År 1918 rasade han mot socialdemokraterna och motsatte sig bestämt amnesti för de röda fångarna, på 1920- och 1930-talet talade han för ett samarbete med socialdemokratiska partiet. Åren 1917–1920 var han en konservativ på ”ytterhögern”, som drev bl.a. inskränkningar i rösträtten och intresserepresentation i riksdagen, men år 1930 kunde han bara med yttersta svårighet ställa sig bakom de s.k. kommunistlagarna. Vilken politisk världsbild kunde leda honom till dessa skenbara motsägelser – i synnerhet som han aldrig, varken enligt egen eller andras uppfattning, vikt en tum från sina egna ståndpunkter eller böjt sig för en kompromiss på bekostnad av ”det rätta”?

### *Den första rättskampen: i kagalens anda*

Redan under den första förtrycksperioden slog Estlander in på samma linje som många av hans generation bland svenskarna och ungfinnarna. Den hade personifierats i Jonas Castrén, företrädare för ”svalorna” bland ungfinnarna: motstånd på alla punkter, utan att uppge en enda försvarslinje. Estlander var medlem i det passiva motståndets underjordiska organisation, kagalen. På sommaren 1904 landsförvisades Estlander, den kända ”svalan” Theodor Homén och svenskhetsrörelsens stora namn R.A. Wrede till Ryssland. Estlanders förvisningsort blev Novgorod. I december 1904 kunde han återvända och delta i lantdagen, som hade sammankallats efter ett avbrott på flera år.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Sigurd Nordenstreng, *L. Mechelin. Hans statsmannagärning och politiska personlighet*. II, SSLF CCLIX (Helsingfors 1937), s. 137–138, 211, 227–228.

Bakgrunden till Estlanders politiska åsikter var samma blandning av individcentrerad liberalism och samhällelig konservatism som utmärkte de ledande inom svenska partiet och Svenska folkpartiet (SFP), Leo Mechelin och R.A. Wrede, men hans praktiska politik kom i många avseenden att avvika från deras. Mechelin och Wrede stödde sig på traditionen från 1800-talets "herrklubbspolitik" och betonade "kulturförsvaret", Estlander föredrog att kämpa mot hotande krafter med nya politiska medel och med ungdomens hela kompromisslöshet.

Tydligast framträdde de olika attityderna vid samarbetet med de gammalfinska undfallenhetsmännen. Under 1900-talets första årtionde hade ekvationen med Ryssland och den finländska inrikespolitiken på sätt och vis varit lätt att lösa för SFP: den "rätta" linjen stod klar, och fienden var entydigt definierad. Kampen mellan undfallenhet och konstitutionalism var en kamp mellan det oinskränkta onda och det oinskränkta goda, där det inte fanns rum för kompromisser eller för att blanda de "rena linjerna". Den segerrika storstrejken hade förstärkt de hårda attityderna och självkänslan.

Åren 1907–1909 medförde emellertid nya nyanser i detta allmänna förklaringsmönster. Suometarianerna föll inte på sin egen "brottslighet", utan ledde fortsättningsvis det klart största borgerliga partiet. Ett nytt hot var socialdemokratin, som stod för de "obildade massornas" revolt, vilket man allra mest fruktade inom SFP. När suometarianerna samtidigt förändrade sin kurs i riktning mot passivt motstånd och en socialt moderat politik, förändrades inställningen även inom SFP. Under åren 1908–1909 kunde de forna dödsfienderna Finska partiet och SFP redan sitta i samma senat, med ungfinnarna som buffert.

En fraktion inom SFP höll på att frigöra sig från det förra ovillkorliga och kompromisslösa motståndet och anpassade sig till tanken på att samarbeta med gammalfinnarna – inte av särskild tillgivenhet eller högaktning, men som ett drägligt alternativ mot ännu mörkare krafter. Samtidigt började man förlika sig med tanken, att allt inte kunde återvinnas utan att kompromisser skulle bli oundgängliga även i förhållande till S:t Petersburg. En annan fraktion ville trots allt fortsätta på den gamla idealistiska linjen, både i förhållande till Ryssland och till de inrikespolitiska motståndarna.

Inom SFP personifierades de två fraktionerna i första hand i fyra namn. Den ena gruppen leddes av Mechelin och Wrede, den andra av



"Stark ström går med egna vågor genom havet" är Nylands Nations valspråk. Gentleman-naseglaren Ernst Estlander var nationens kurator 1902–1905 och strävande i sin politiska verksamhet att förverkliga principen i valspråket. (Åbo Akademis bildsamlingar)

Estlander och V.M. von Born. Leo Ehrnrooth, sedermera utrikesminister, beskriver i sina memoarer Estlanders inflytande inom lantdagsgruppen:

Vid gruppens sammanträden var det oftast Estlander, som först tog ordet och utlade sina på en konsekvent rättsåskådning grundade men rätt så ensidiga synpunkter på den föreliggande frågans lösning. Politiken är emellertid som känt det möjligas konst, och under den följande diskussionen kom i regel tack vare andra talare också mera koncilianta åsikter till uttryck. Slutresultatet visade merendels att det varit V.T. Rosenqvist eller Karl Söderholm, som genom sitt modererande inflytande vunnit gruppens flertal för sin uppfattning.<sup>3</sup>

Rosenqvist och Söderholm höll sig för det mesta mellan de två ytterlighetsriktningarna, vanligen stod de dock närmare Mechelins och Wredes mera moderata linje.

Estlanders linje hade hela tiden varit villkorlös. Han ansåg, att lant-

<sup>3</sup> Leo Ehrnrooth, *Från ett skiftesrikt liv* (Helsingfors 1947), s. 202.

dagen inte fick söka en utväg ur konflikten till varje pris. Han förnekade, att det fanns något som helst berättigande eller ens motivering för de ryska kraven och ifrågasatte, om finländarna hade någon rätt – för att inte tala om skyldighet – att göra det minsta avkall på sin ”rätt”. Om lantdagsgruppens åsikt skrev han, betecknande för sin egen inställning: ”som naturl. ej kan vara *afgörande* för min hållning, men i visst afseende av betydelse.”<sup>4</sup>

I kampen för autonomi var Estlander beredd att gå så långt, att han rekommenderade en lantdagsstrejk och bevillningsförbud enligt mönster från ständslandtdagen 1904–1905. Samtidigt vägrade han medvetet och uttryckligen att tillmäta de svåra praktiska påföljder, som vidhållandet av hans principiella ståndpunkt skulle medföra, någon avgörande betydelse.<sup>5</sup>

Estlanders utgångspunkter kan studeras i en av hans promemorior. Han ansåg utan vidare, att lantdagen hade rätt att upphöra med sitt arbete; frågan var bara om det också var dess skyldighet. Han ansåg det inte vara möjligt att föra vidare ens tidigare lagförslag, i det fall att de innebar samröre med en regering, som ville åsidosätta den lagliga samhällsordningen. Detta skulle bara bidra till att bibehålla rådande förhållanden. Därmed stod det klart, att en lantdagsstrejk också var en skyldighet, i annat fall skulle lantdagen sänka sig till den nivå, som man utifrån hade åsyftat. Estlander medgav, att de politiska konsekvenserna troligen skulle bli en upplösning av lantdagen och en rysk våldsregim. Men han frågade sig, om detta inte vore bättre än att bevara lantdagen ytterligare någon tid ”som *skal utan kärna*”. Lantdagen hade ju redan upphört i den mening som grundlagen förutsatte. Som avslutning på sin promemoria skrev Estlander med typisk idealism och patos: ”Ibland kan det gälla att spränga i luften fästningsverk, så att de ej falla i händerna på fienden – ibland t.o.m. sig själf med!”<sup>6</sup>

Denna anmodan till upphöjt politiskt självmord var för mycket även för dem, som såg sig själva som allt annat än suometarianska undfallenhetsmän. R.A. Wrede hävdade, att konflikter inte var orsak nog för en

<sup>4</sup> Estlander till V.M. von Born 28.9.1909, Estlanders brevsamling I, ÅAB. Estlanders anteckningar 1.5.1910, Estlanders samling, 1, RA.

<sup>5</sup> SFP:s förstärkta centralstyrelsens protokoll 16.10.1910, Svenska Centralarkivet (SCA).

<sup>6</sup> Ernst Estlanders anteckningar 4.2.1911 jämte bilaga, Estlanders samling 1, RA.

vägran och att det helt var en inställningsfråga, om man bidrog till att upprätthålla olaglighetssystemet eller inte. "Värna kraftigare grundlagen gen. att arbeta", yttrade han. Mechelin och August Nybergh företrädde samma linje. von Born stödde Estlander, men vid omröstningen förlorade Estlanders förslag om lantdagsstrejk med rösterna 17-7. Majoriteten understödde in casu-principen, d.v.s. prövning från fall till fall.

Vid månadsskiftet februari-mars 1911 avvisade Estlander och von Born ett samarbete med gammalfinnarna. von Born ansåg att dessa inte hade ändrat inställning: "Blir väl äfven detta en milsten på eftergifternas bana. Ej den sista." Majoriteten följde emellertid fortfarande Mechelin och Wrede, som ansåg att gammalfinnarna hade närmat sig en motståndssattityd och att läget krävde en samfälld borgerlig adress till kejsaren.<sup>7</sup> Däremot fick Estlanders oförsonlighet i viss mening genklang i socialdemokraternas uppfattningar vid förhandlingarna om samarbetet mellan lantdagsgrupperna.<sup>8</sup>

Vid det fortsatta lantdagsarbetet i maj blev klyftan mellan Estlander - von Borns och Mechelin - Wredes uppfattningar allt djupare. Estlander krävde förbud mot bevilningar: en förtrycksregim skulle inte beviljas medel, det var demoraliserande att underkasta sig och lantdagen skulle därmed läggas under oket. Denna syn väckte redan betänkligheter hos von Born; hans lärjunge hade på sätt och vis radikaliserats förbi sin forna auktoritet. Mechelin reagerade skarpt mot Estlander:

Hr. E. säger att om det vore en *konstitutionell* konflikt. - Men nu är det ej så, utan en kamp, som blott LD. kan föra vidare. Därför bör LD. icke i en sådan situation lamslå sig. Dyl. eventualitet möjl. Men ej nu. Att LD. fortverkar gör intryck på motståndarn och håller nationen upprätt.-

Estlander var oböjlig, och svarade enligt sin natur:

Politiskt: Hellre tar stryk ordentl. med ens än att årl. får sin portion afstraffning och gå under oket. Alls ej ense om LD:s betydelse nu. Tror att den löper största fara att just nu gå omedvetet fiendens önskan tillmötes.<sup>9</sup>

<sup>7</sup> Ibid. 28.2.1911.

<sup>8</sup> Ibid. 1.3.1911.

<sup>9</sup> Ibid. 16.5.1911.

Allmänt taget kan man anse, att Mechelin och Wrede ur ett slags aristokratisk synvinkel talade för ett "statsmannamässigt" samarbete i första hand med dem, som hyste något så när likartade åsikter i samhällsfrågor, men att Estlander ställde konstitutionalismen allena rådande framom allt annat. Han föreföll att fortsättningsvis betrakta suometarianerna som det värsta hotet, medan Wrede ställde sig mest avogt mot socialdemokraterna.

Förutom kring de gamla tvistefrågorna skar sig åsikterna vid 1913 års lantdag även om en petition, undertecknad av Mechelin och Wrede, i fråga om relationerna till kejsardömet. Det gällde en yttersta eftergift och ett kompromissförsök från de konstitutionellas sida. För första gången gick de med på att överlåta ansevärd delar av Finlands politiska rättigheter till Ryssland för att kunna rädda de mest väsentliga av dem. Vid samma lantdag lämnade gammalfinnarnas starke man Lauri Ingman även in petitioner om ryska undersåtars lika rättigheter i kommunala angelägenheter och näringsfrågor i Finland. Också i dessa petitioner avvisades allt samband med den av ryssarna införda likställighetslagen. Skillnaderna mellan de borgerliga partierna hade ytterligare utjämnats i politiska frågor.

Estlander var emellertid fortsättningsvis omedgörlig. Han kunde inte acceptera Mechelins och Ingmans petitioner, och inte heller motsvarande motioner från den egna gruppen. Dylika petitioner och de lagar de kunde leda till skulle bara undergräva lantdagens och folkets laglydiga motstånd.<sup>10</sup>

Estlander och Wrede kunde inte heller enas om bevillningarna. Estlander var fortfarande markant mot dem och betonade motståndets moraliska grund. Bevillningarnas förespråkare använde kulturen och bildningen som huvudargument: Om man gick in för ett bevillningsförbud, skulle även alla kulturanslag dras in, vilket inte kunde fördras av folket. Mechelin pekade på en realpolitisk aspekt: man skulle visa, att man inte undandrog sig ansvaret för militärutgifterna, och konflikten skulle begränsas till militärfrågan utan att dra in tjänstemannakåren.

Estlander var inte nödvändigtvis en naiv optimist i fråga om folkets förmåga att uthärda. Men han ställde principen framom allt annat; med

<sup>10</sup> Ibid. 9.2.1913, 11.2.1913, 13.2.1913. Mechelin till Wrede 31.12.1912, Wredes brev-samling IV, ÅAB.



dess hjälp skulle "rättens" sak segra till slut. I mitten av mars 1913 var talesmännen för en bevillningsvägran dock i minoritet, även om deras antal ökade; av omröstningssiffrorna kan man förmoda, att styrkeförhållandena mellan de närvarande var 10–7 mot ett bevillningsförbud.<sup>11</sup>

Vid 1914 års lantdag var Estlander inte längre närvarande. För en idealist som han skulle denna lantdag ha varit kanske mera frustrerande än någonsin; inga autonoma rättigheter hade återbördats och de "klara linjerna" hade fördunklats i och med att gammalfinnarna allt tydligare ställde sig på det passiva motståndets sida, varvid de gamla konstitutionella kom dem halvvägs till mötes på "realpolitikens" väg. Inom SFP dominerade den linje, som dragits upp av Wrede och av den i januari 1914 avlidne Mechelin. Till de stora namnen på 1914 års lantdag hörde pragmatiska kompromisspolitiker som ungfinnarnas K.J. Ståhlberg och gammalfinnarnas Lauri Ingman, inte renlärighetsmän som Estlander, von Born eller Jonas Castrén. Svinhufvud var ännu i aktion, men också han ansåg att lantdagens nivå var på nedgång och att dess arbete präglades av resignation.<sup>12</sup>

Paradoxalt nog hade Estlander på sätt och vis råkat i samma situation som hans bittraste fiender, viborgarna på gammalfinnarnas yttersta undfallenhetsflygel. De estlanderska och "viborgska" tänkesätten hade varit diametralt motsatta, men bägge var extremt idealistiska och ideologiska. Bägge hade trott på "klara linjer", avvisat kompromisser på bekostnad av den "rätta" saken och förlitat sig på att deras "rätt" oundvikligen skulle avgå med segern, trots tillfälliga motgångar. Bägge riktningarna hörde hemma i en "gammal värld", de kunde inte anpassa sig till massdemokratin och betraktade den med samma misstro. Vid ingången av år 1917 såg framtiden dystert ut för båda åsiktsriktningarna.

### *Mot anarki och politiskt självsvald*

Februarirevolutionen i Ryssland 1917 förändrade läget och den politiska atmosfären i Finland radikalt. Man hade i allmänhet tidigare ställt sig pessimistiskt och väntat sig en skärpt förryskning snarare än en revolu-

<sup>11</sup> Estlanders anteckningar 20.2.1913, 27.2.1913, 6.3.1913, 13.3.1913, Estlanders samling 1, RA.

<sup>12</sup> Svinhufvud till Estlander 7.12.1914, Estlanders brevsamling II, ÅAB. Castrén till Tekla Hultin 8.1.1914, Hultins brevsamling, RA Y 2100.

tion. Därtill hade man ansett det vara tämligen omöjligt att återfå allt det som förlorats efter år 1899. Nu fick man i ett slag tillbaka allt, och en möjlighet till vittgående utökning av autonomin kunde skönjas. Självständigheten började hägra. Det nya klimatet underbläste radikalism i samhällseliga och sociala frågor. Socialdemokratiska partiet (SDP) hade efter valet 1916 majoritet i lantdagen och man levde i ett nytt "storstrejksrus".

För många gamla kagaler var denna vändning inte problemfri. En del av dem hade visserligen redan uppställt som ett nytt mål att nå en inre eller en fullständig självständighet. Många ansåg emellertid, att man nu hade nått allt som kunde uppnås, det som man hade kämpat för. Socialdemokraternas alltför långtgående politiska radikalism skulle bara provocera interimregeringen till disciplinära åtgärder, såvida man överhuvudtaget kunde lita på dess fortbestånd. I konservativa kretsar väntade man sig allmänt ett liknande bakslag som efter storstrejksåren 1905–1907.

Därtill betraktade de konservativa givetvis socialdemokraternas lantdagsmajoritet och deras växande makthunger med misstro. SDP ville ge lantdagen all makt, vilket innebar ett samhällspolitiskt hot: i sin majoritetsposition kunde SDP diktera samhällspolitiken, i all synnerhet som partiet i många frågor fick stöd av Agrarförbundet, de borgerliga radikalerna och självständighetsmännen. Allt detta skulle innebära en jordskredsseger för "underklassrörelsen" och dess obildning, en seger för socialismen, som ansågs slå individens frihet i bojor och en undergång för den meritokratiska samhällsuppfattningen. Avgörande skulle bli enbart massornas "mängd", inte "kvaliteten" hos de individer, som stod bakom dem.

Detta förklarar en konstellation, som på sin tid väckte förundran. Tidigare högaktade och oryggliga konstitutionella som Estlander, Wrede m.fl. blev i den nya situationen återhållsamma och talade för besinning; de närmade sig därtill allt mera gammalfinnarna. Betecknande nog var det J.R. Danielson-Kalmari, K.N. Rantakari och Lauri Ingman som bland gammalfinnarna gick i täten för lojalitet mot interimregeringen och försökte avstyra politiska egenmäktigheter. De hade utgjort partiets "vänster" under åren 1909–1913 och försökt utrota de gammalfinska undfallenhetsresterna och föra över sitt parti till det passiva motståndets läger. De radikala självständighetsmännen och socialdemokraterna mot-

arbetades således inte av traditionen från den tidigare undfallenhetslinjen utan av det passiva motståndets män.

Estlander hörde till de mest legalistiska och konservativa på den försiktiga lojalitetslinjen och han var i första hand lojal gentemot lagen snarare än gentemot Ryssland. Han ansåg, att Finland inte hade juridisk rätt att slå in på den fullständiga självständighetens väg. Som innehavare av den högsta makten i Finland borde man acceptera den makt, som i laglig ordning var arvtagare till självhärskardömet i Ryssland. ”Ty: pacta sunt servanda, aftal böra iakttagas, intill dess de lagligen upphört att gälla”, såsom han slog fast i en promemoria i april år 1917. En deklarerad oavhängighet skulle i farligt hög grad bli beroende av politiska faktorer och fluktuationer. Däremot kunde man hänvisa till en naturlig rätt att utvecklas till ett självständigt folk och till en stat – utan att definierarna, huruvida en självständighetsförklaring alls skulle avgas eller i så fall när. I alla händelser hade Finland rätt att kräva, att landet självt skulle få sköta sina inre angelägenheter. I frågor som även berörde ryska riket borde man erkänna, att beslutanderätten tillkom ryska regeringen, för närvarande interimregeringen, som erkänts av hela Ryssland och många utländska makter. Det ankom inte på lantdagen att själv förändra rådande statsrättsliga ordning.<sup>13</sup>

Estlander stötte på stark opposition vid SFP:s partidag våren 1917 som intog ståndpunkten, att Finland skulle överta sina inre angelägenheter utan inblandning från Ryssland. På partidagen angreps Estlander uttryckligen av aktivisterna, som hänvisade till hans agerande i lantdagen och hans negativa inställning till jägarrörelsen. Angreppen fick inga konkreta följder. Många trädde också upp till Estlanders försvar och han valdes in i partiets centralstyrelse.<sup>14</sup>

Estlander och Wrede var ingalunda de allra mest konservativa inom SFP. Längst i detta avseende gick än en gång V.M. von Born, som uttryckligen såg händelserna år 1917 som ett farligt ”pöbeluppror”. Han sände ett telegram till interimsegeringen, där han utdömde en socialde-

<sup>13</sup> Promemoria för Svenska Landtdagsgruppen, undert. Ernst Estlander 14.4.1917, Wredes brevsamling II, ÅAB. Se även Sven Lindman, 'Eduskunnan aseman muuttuminen 1917–1919'. *Suomen Kansanedustuslaitoksen historia VI* (Helsinki 1968), s. 47–48.

<sup>14</sup> Göran von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917* (Helsingfors 1956), s. 214–216.

mokratisk-borgerlig koalitionsregering såsom helt omöjlig.<sup>15</sup> Med en hänvisning till självständighetsivrarna och inre oordning skrev han till Wrede:

Vi påminna nu om den äkta mannen, som är en hjälte ute i samhällslifvet, men hemma kuschar för sin Xantippa. — Det blir nog, som Purischkevitz sade, finis Finlandiae, ehuru åtminstone delvis på annat sätt.<sup>15</sup>

Men von Born stod vid sidan av den aktiva politiken och avled i september 1917; lantdagen kunde därefter knappast uppvisa någon mera legalistisk eller konservativ ledamot än Estlander. Också han såg i SDP:s politik en allt mera systematisk strävan till social revolution "under täckmanteln af frihetsrörelsen".<sup>17</sup>

Eftersom Estlanders uppfattning byggde på en förening av legalism, "hedersamhet" och "realpolitik", är det klart, att han helt avvisade socialdemokraternas, agrarernas och aktivisternas försök att få till stånd en maktlag på sommaren 1917. Ur hans synvinkel var lagen politiskt självväld, ett tecken på parlamentarismens och "inkompetensens" segertåg och en eftergift åt olaglighet av värsta slag. Därtill trädde lagen inte i kraft i grundlagsenlig ordning, då den inte sändes för stadfästelse till innehavaren av den högsta makten i Petrograd. De konservativas juridiska dubier hade också ett realpolitiskt inslag: interimregeringen skulle aldrig utan negativa reaktioner godta en sådan egenmäktighet.

När maktlagen godkänkts med SDP:s, Agrarförbundets och självständighetmännens röster meddelade Estlander tillsammans med två andra lantdagsmän från SFP, att de inte längre kunde delta i lantdagens arbete. Estlander motiverade detta med att lantdagen hade "trätt utanför statsförfattningens gränser och upphört som riksdag".<sup>18</sup>

Interimsregeringens reaktion var den väntade: den upplöste lantdagen. De konservativa godtog detta fullständigt, en del av dem bidrog rentav medvetet till upplösningen. Betecknande var Ståhlbergs kom-

<sup>15</sup> Ernst Estlander, *Friherre Viktor Magnus von Born* (Helsingfors 1931), s. 674–677.

<sup>16</sup> von Born till Wrede 29.4.1917, Wredes brevsamling 1, ÅAB. Se även von Born till Svinhufvud 28.3.1917, cit. i Estlander, *Friherre Viktor Magnus von Born*, s. 676.

<sup>17</sup> Estlander till Wrede 10.7 och 14.7.1917, Wredes brevsamling 2, ÅAB.

<sup>18</sup> Lindman, s. 88.

mentar: "Äntligen blir det slut på denna ständiga skandal och på socialisternas ränksmideri med bolsjevikerna".

Det ger sig självt, att de konservativa inte ville gå till val i självständighetsfrågans tecken utan hellre framhöll lag och ordning. I sin valpropaganda betonade de att självständighet åtminstone tillsvidare var en omöjlighet, närmast av realpolitiska skäl. Särskilt Wrede följde denna linje<sup>19</sup>; han blev också mest utsatt för angrepp. Estlanders åsikter avvek inte i högre grad från Wredes: det viktigaste var att få en lantdag, som kunde garantera samhällsfred och ordning. Partiet skulle ta upp Finlands oavhängighet som mål, men denna borde vara "något klart och bestämdt, ej det som senaste LD. beslöt", sådana lagar skulle leda till anarki. Förhandlingar skulle inledas med Rysslands regering.

Om det då, s.s. ju möjligt visar sig att vi icke kunna vinna alt hvad vi önska, böra vi, utan att afstå från vår rätt för framtiden, söka uppnå så stor inre självständ. som möjligt.<sup>20</sup>

Estlander höll sig till en konsekvent linje även under förhandlingarna mellan de borgerliga partierna: "Om vi ej kunna utse en diktator nu, så gå vi ohjälpligt mot ruin."<sup>21</sup> "Diktator" skall inte förstås i nutida mening utan uttryckligen som en stark politiker med handlingsfullmakt av lantdagens borgerliga majoritet.

En av de "gamla herrarnas" motståndare från agrarförbundet har uttryckt uppfattningen inom sin egen grupp: det var fråga om en kamp mellan "två stora principer och två olika världsåskådningar, nämligen det närvarande och det förflutna, de demokratiska och de byråkratisk-monarkistiska principerna."<sup>22</sup>

<sup>19</sup> *Hufvudstadsbladet, Helsingin Sanomat och Uusi Suometar* 17.8.1917, ledarna.

<sup>20</sup> Estlander till J.A. Strandberg 17.8.1917, Estlanders samling III, ÅAB.

<sup>21</sup> Estlanders anteckningar 30.-31.10.1917, 2.-5.11.1917, Estlanders samling 1, RA. Wredes anteckningar 31.10.1917, 3.- 4.11.1917, Wredes samling 9, ÅAB. Ståhlbergs anteckningar 31.10.1917, 1.11.1917, 3.11.1917, Ståhlbergs samling 79a, RA. Ingmans anteckningar 1.11. och 4.11.1917, Ingmans samling, RA Y 2385. Alkios dagbok 1.-7.11.1917, Alkios samling, OS 77, RA.

<sup>22</sup> Se Estlanders anteckningar 9.-11.11.1917 och 13.11.1917, Estlanders samling 1, RA. Alkios dagbok 10.11.1917, Alkios samling, OS 77, RA. Ståhlbergs anteckningar 11.11. och 13.11.1917, Ståhlbergs samling 79a, RA. Wredes anteckningar 11.11. och 13.11.1917, Wredes samling 9, ÅAB. Ingmans anteckningar 13.11.1917, Ingmans samling, RA Y 2385.

Uppfattningen var delvis riktig, men ensidig. Den förbigick helt de kriterier för legalism och kompetens, som var viktiga för de konservativa. Estlander, Wrede och Emil Schybergson framom andra, var övertygade om att en ultrademokratisk linje, stödd av lantdagens majoritet oundvikligen skulle leda till anarki och till inkompetensens seger. Med tanke på storstrejkens blodiga följder i november 1917 var det lätt att finna stöd för denna uppfattning. De konservativa ställde inte mot varandra "demokrati" och "oligarki", utan ansåg att kampen stod mellan "bildningskrafterna" och "partiagitorerna". I sin extrema form var "demokratin" för dem inte något värde i sig – ännu mindre värd var de röda gardenas och de socialistiska partikoryféernas fåmannavälde, den oligarki som leddes av folkets "sämsta" och "mest inkompetenta" element. Wrede såg sin vanmakt i den borgerliga lantdagsdelegationen och utbrast om lantdagen, att han hade en "känsla af förnedring att tillhöra en dylik torgförsamling". Enligt Estlander reste den rådande anarkin i landet frågan, huruvida lantdagens beslut överhuvudtaget kunde anses vara lagliga.<sup>23</sup>

Å andra sidan höll konjunkturen på att vända till de konservativas förmån: storstrejkens våldsdåd och SDP:s offentliga stöd för allt som de strejkande företagit sig hade snabbt och fullständigt klippt av socialdemokraternas alla förbindelser med Agrarförbundet och självständighetsmännen. För första gången efter valet i oktober 1917 började en funktionsduglig borgerlig majoritet framträda i lantdagen, den majoritet som senare bildade Svinhufvuds självständighetssenat.

Ett av de beska piller som de konservativa måste svälja som ett pris för det borgerliga samarbetet var utfärdandet av den ensidiga självständighetsförklaringen. Det möte där de kanske allra tydligast stämplades som "självständighetens motståndare" hölls mellan den borgerliga delegationen och senaten den 29 november. De konservativa motsatte sig en ensidig självständighetsförklaring. Wrede ansåg, att det inte kunde råda oenighet om självständigheten i sig, utan om hur den skulle uppnås. Först borde den ryska militären fås ut ur landet, därefter erkännande

<sup>23</sup> Estlanders anteckningar 16.11.1917, Estlanders samling 1, RA. Ingmans anteckningar 16.11.1917, Ingmans samling, RA Y 2385. Ståhlbergs anteckningar 16.11. och 18.11.1917, Ståhlbergs samling, RA Y 2385. Wredes anteckningar 16.11.1917, 18.11.1917, 19.11.1917, Wredes samling 9, ÅAB.

från utländska makter. ”Om man älskar ord mera än fakta, så leder det ingen vart” summerade Wrede de konservativas åsikter. Ståhlberg förenade sig med Wrede, liksom även gammalfinnarna.

Estlander var av samma åsikt och han ville först göra en rundfråga hos företrädare för andra länder. Om självständigheten deklarerades utan att vinna erkännande, skulle den bli ett svårt prejudikat inför en fredskonferens. Därtill vore det osäkert, huruvida man kunde räkna med hjälp från Tyskland, ifall Finland förklarade sig neutralt. Agrarförbundet hade föreslagit att utverka ett erkännande av bolsjevikerna, vilket knappast kunde vara till någon nytta, då inte heller Ententen hade erkänt Lenins regering.<sup>24</sup>

Den försiktiga konservatismen och legalismen var emellertid inte längre trovärdiga alternativ i en radikal revolutionstid, då ”handlingens män” övertog initiativet. De konservativa fick finna sig i att försöka bromsa utvecklingen och p.g.a. hotet från socialdemokraterna hade de inte längre någon trovärdig möjlighet att ställa sig i opposition mot den borgerliga självständighetsfronten. Efter att ha blivit i minoritet meddelade de att de stödde Svinhufvuds senat, trots alla betänkligheter. De konservativa, och Estlander bland dem, hade dragits med bakom självständigheten, om än motvilligt. Men frågan, om de var för eller emot självständighet, är trots allt fel ställd: för dem var det inte en fråga om att vilja, utan om vad som var möjligt.

### *Konservatismen söker sin väg*

Inbördeskriget ställde den konservatism som Estlander företrädde inför en helt ny konstellation. För första gången på årtionden kunde man bedriva en konservativ politik med positiva förtecken. I Estlanders åsikter dominerade den gamla legalismen och en konservatism, som hade sin grogrund inte enbart i tiden före 1917 utan också i åren före 1906.

Wrede hade utarbetat en promemoria om att upprätta ett tvåkammerssystem i Finland, med intresserepresentation. Estlander uppställde lik-

<sup>24</sup> Carl Enckell, *Politiska minnen I* (Helsingfors 1956), s. 145–152. Alkios dagbok 29.11.1917, Alkios samling, OS 77, RA. Estlanders anteckningar 29.11.1917, Estlanders samling 1, RA. Wredes anteckningar 29.11.1917, Wredes samling 9, ÅAB.

nande modeller och framlade dem med lika liten framgång för de borgerliga ledarna. Till Svinhufvud skrev han att samhället behövde skydd genom garantier. För att stärka monarkin borde man stryka den punkt i lantdagsordningen, som förutsatte, att regeringens ledamöter skulle åtnjuta lantdagens förtroende; parlamentarismens princip skulle med andra ord avskaffas. Därtill borde lantdagen få två kamrar, i vilka t.ex. 100 av första kammarens 250 ledamöter skulle utses genom intresserepresentation. I likhet med Wrede hänvisade Estlander i teoretiskt avseende bl.a. till den konservativa rikssvenska statsteoretikern Rudolf Kjellén. Måhända för att göra tanken ens någorlunda acceptabel för den allmänna opinionen förklarade Estlander:

Någon särskild befogenhet eller privilegierad ställning skulle icke tillkomma dessa lantdagsmän. Men genom sitt inval och sitt antal skulle de garantera åt kammaren en kärna af insikt och soliditet.

Estlanders dubier när det gällde hans egna planer var betecknande för hans konservativa individualism och legalism: det var fara värt, att intresserepresentanterna alltför mycket skulle anse sig företräda sina intressegrupper. Då vore steget inte långt till ett imperativt mandat, en princip som individliberalisten Estlander helt förkastade. Han kunde inte heller stöda den utökade rösträtt som Paasikivi senare föreslog för de besuttna. Härtill hade han sina konservativa skäl: den skulle öka Agrarförbundets makt, och detta parti skulle inte ges nya möjligheter att "efterträda socialismen". I övrigt förkastade han inte den graderade rösträtten som sådan.

Anmärkningsvärt är, att Estlander ännu i detta skede talade om ett "bibehållande" av den republikanska grundlagen. Senare utgick han, liksom de andra monarkisterna, alltid från att 1772 års monarkistiska regeringsform ägde laga kraft, eftersom ingen republikansk regeringsform hade stiftats.

I en annan promemoria avstod Estlander från den föreslagna första kammaren, eftersom den skulle väcka för stort motstånd. Den enda funktionsdugliga förbättringen skulle vara en intresserepresentation, vald de facto genom allmän och lika rösträtt, men genom indirekta val. Därmed skulle man utöka lantdagens sakkunskap utan att på ett provocerande sätt åsidosätta den tidigare rösträtten. Bäst vore kanske 180 le-



damöter enligt det gamla valsättet och 60 intresserepresentanter. Valet skulle förrättas på ett sätt som låg så nära majoritetsval som möjligt.<sup>25</sup>

Också detta slags konservatism var för mycket för gammalfinnarnas ledare. Ingman och Paasikivi avvisade i sina svar till Wrede tvåkammarsystemet och intresserepresentationen av både principiella och framför allt av praktiska skäl. Alltför högersinnade förslag skulle bara äventyra huvudfrågan, monarkins genomförande.<sup>26</sup> SFP snarast tvingades att följa den tågordning som gammalfinnarna framlade och att avstå från sina egna, mera högerinriktade mål, som onekligen även hade vissa reaktionära drag. I Estlanders samling finns ett utkast till regeringsform, där konungens långtgående maktbefogenheter ytterligare skulle utökas med rätten att upphöja personer i adligt stånd. I det förslag som senaten sedan överlät till lantdagen nämndes ingenting om detta.<sup>27</sup>

Ännu flera år senare ondgjorde sig Estlander för Wrede över att gammalfinnarna säkert utan inflytandet från SFP hade gett efter först för vänstern och sedan för Agrarförbundet.<sup>28</sup> Han visade inga tecken på försonlighet eller "ånger" när det gällde åren 1917–1918, inte ens när hans uppfattning om SDP hade stigit. SFP framstår även som särdeles oförsonligt i inställningen till krigets förlorande sida 1918. Wrede och Estlander krävde först att hela SDP:s lantdagsgrupp skulle åtalas och Estlander ville utestänga de få socialdemokrater som infunnit sig till den decimerade lantdagen.<sup>29</sup>

I huvudfrågan, monarki eller inte, förefaller Estlander aldrig att ha tvekat i motsats till bl.a. Wrede och de flesta gammalfinnar, för att inte

<sup>25</sup> Estlander till Svinhufvud 2.4.1918 och promemoria 23.4.1918, utan uppgift om opphovsman, men högst troligt av Estlander. Estlanders samling IX, ÅAB. Se även Lindman, s. 239–240. P.M. i frågan om folkrepresentationssystemet (2 st, något avvikande från varandra), odat., Wredes samling 8, ÅAB. Se även Lindman, s. 91–92, 359.

<sup>26</sup> Muutamia näkökohtia kysymyksessä kaksikamarijärjestelmän toimeenpanemisesta meillä, 5.4.1918, Wredes samling 8, ÅAB. Se även Ingmans samling, RA Y 2370 och Danielson – Kalmaris samling 34, RA. Mietelmiä, 10.4.1918, Paasikivis samling VI:20, RA.

<sup>27</sup> Utkast till regeringsform, 12.5.1918, Estlanders samling IV, ÅAB.

<sup>28</sup> Estlander till Wrede 25.9.1926, Wredes brevsamling II, ÅAB.

<sup>29</sup> Ståhlbergs anteckningar 15.4.1918, Ståhlbergs samling 79a, RA. Alkios dagbok 15.4.1918, Alkios samling, OS 77, RA, LD 1917, prot. 1516. Betr. häktningarna se även Lindman, s. 245–246.

nämna ungfinnarna. Han såg inte faran för att Finland skulle bli alltför beroende av Tyskland som ett hållbart motargument. Ett avhängighetsförhållande skulle ändå uppstå, och om landet hade en tysk monark, så funnes det i varje fall någon med intresse att ta Finland i försvar även mot tyska exploateringssträvanden.<sup>30</sup>

I efterhand kan uppfattningen om monarkin som skydd mot Tyskland förefalla egendomlig och som taktiskt drag rentav sökt. Detta gällde emellertid inte samtidigt; den dyker upp även vid monarkisternas interna anteckningar och möten, där man inte hade behov av taktiskt spel eller omvändelsetal. Grundtanken var, att Ryssland alltid hade mera att erbjuda Tyskland än Finland och att Tyskland hade råd att välja sina allierade. En tysk monark skulle knyta Tyskland till Finlands sida mot Ryssland och garantera, att en tysk alltid fanns tillhands som talesman för Finland i Berlin, även om det gick emot Tysklands intressen – en tysk konung i Finland skulle främst försvara sitt eget rike. Emil Schybergson konkluderade i lantdagen, att man först nu hade att göra med en verklig stormakt och att den inflytelserikaste mannen i Finland antingen blev Tysklands sändebud eller en tysk konung i landet – och av dessa hade endast den senare ett intresse av att tala för Finland.

Monarkisternas eftermäle, där de betraktats som de enda som drogs till Tyskland med kritiklös dyrkan, är en oskäligen förenkling. Även republikanerna var ytterligt tysklandsvänliga i sin politik fram till senhösten 1918 och ville uttryckligen skynda på senaten att sluta ett förbund med Tyskland. Efter Tysklands fall anmälde de sig visserligen omgående som anhängare av neutralitet och sköt över allt ansvar för tysklandsinriktningen på monarkisterna. I fråga om offentliga deklARATIONER om tillgivenhet för Tyskland och i förbundssträvandena kan man inte skilja monarkister från republikaner, de senare var benägna att uppträda mera påviskt än påven själv.

Därtill ville man, särskilt inom SFP, avstyra att tysklandsorienteringen i alltför hög grad skulle äventyra Finlands relationer till England. SFP kritiserade vid olika överläggningar uttryckligen senatens politik i Ishavsfrågan och beträffande Östkarelen, eftersom den ansågs öka risken för krig med England. Estlander själv var i detta skede – i början

<sup>30</sup> Estlanders anteckningar 15.4. och 16.4.1918, Estlanders samling 1, RA.

av maj 1918 – benägen att godta en erövring och annektering av Öst-karelen.<sup>31</sup>

Wrede och Estlander blev inom kort monarkismens hårdaste talesmän och SFP ett slags ”konservativ ytterhöger”. Om tidens allmänna andliga klimat kan man något tillspetsat anse, att monarkismen vädjade till förnuftet, republikanismen åter till hjärtat. För monarkisterna var det uttryckligen förnuftet som fällde avgörandet. Det kan diskuteras, om monarkismen verkligen var rationell; i varje fall stödde den sig på förnufts- och inte på känsluskäl. Därmed blir det förståeligt, att konservativa och rationalistiska legalister som Wrede och Estlander genom sin mentalitet drogs till monarkin.

SFP:s politik och partiets odemokratiska förslag var inte någon lyckad taktik för att omvända de fanatiska republikanerna. Estlanders linje var lika hård och främmande för kompromisser i egen sak som under ofärdsåren, medan gammalfinnarna, med deras starke man Lauri Ingman i spetsen, arbetade för monarkin så länge som möjligt genom försiktighet och samarbete mellan de borgerliga grupperna. Estlander var helt emot Ingmans kompromissande, han ansåg att de ”blandar bort linjerna”. T.o.m. Wrede förhöll sig mera moderat.<sup>32</sup>

Som bekant motsatte sig tillräckligt många republikaner ända till slutet alla försök att få en monarkistisk regeringsform godkänd i det decimerade parlamentet, varefter monarkisterna föreslog kungaval enligt § 38 i 1772 års regeringsform och sedan själva godkände petitionen i kraft

<sup>31</sup> Beträffande SFP:s och övriga monarkisters motsvarande ställningstaganden om faren från England och Tyskland se bl.a. Alkios dagbok 21.5. och 22.5.1918, Alkios samling, OS 77, RA. Ståhlbergs anteckningar 21.5.1918, Ståhlbergs samling 79a, RA; Otto Stenroth, *Ett halvt år som Finlands första utrikesminister. Händelser och minnen* (Helsingfors 1931), s. 48. Ossian Donner, *Min tid. Minnen och intryck från ett långt liv* (Helsingfors 1949), s. 131–132. Donner till Wrede 3.7.1918, Wredes samling 2, ÅAB. Wrede till Stenroth 5.7.1918, Stenroths samling 1, RA. Paasikivis anteckningar 30.7.1918, Paasikivis samling, 11, RA. Estlanders anteckningar 6.8.1918, Estlanders samling 1, RA. De borgerliga lantdagsgruppernas enskilda överläggning i Ständerhuset, i Stora utskottets rum 8.7.1918, Centerns och landsbygdens arkiv. Hultins dagbok 16.6.1918, Hultins samling, RA Y 2229, LD 1917, 1261–1263, 1694–1695.

<sup>32</sup> Paasikivis anteckningar 5.7. och 4.8.1918, Paasikivis samling 11, RA. Ibid. 11.7. och 14.7.1918, Paasikivis samling 10, RA. Estlanders anteckningar 11.7.1918, 14.7.1918, 5.8.1918 och 6.8.1918, Estlanders samling 1, RA. Wredes anteckningar 11.7.1918, Wredes samling 9, ÅAB. Ingmans anteckningar 14.7.1918, Ingmans samling, RA Y 2386.

av sin enkla majoritet. I historieskrivningen har proceduren vanligen bedömts synnerligen negativt, men i formellt avseende kan den inte anses vara mindre laglig än de många andra turerna kring frågan om den högsta makten under åren 1917–1918 – då samma paragraf kom till användning.

Estlander och majoriteten inom SFP hade i själva verket oroat sig för något helt annat än kungavalets eventuella tvivelaktiga rättsgrund. Det var gammalfinnarnas politik och deras "demokratiska" eftergifter, inskränkningarna i konungens maktbefogenheter, som väckte bekymmer. Senaten överlät till den urtima lantdag som sammankallats i september–oktober för kungavalet ytterligare ett förslag till monarkistisk regeringsform, som långt gick de republikanska till mötes speciellt vid utskottsbehandlingen. Läget uteslöt emellertid alternativen; Agrarförbundet, som förhållit sig något vacklande sedan kungavalet drivits igenom, förblev obevekligt och prins Friedrich Karl av Hessen valdes följaktligen till konung enligt 1772 års regeringsform.

Wrede och Estlander sörjde inte över att kompromissen till regeringsform fälldes, de ansåg att senaten redan alltför mycket hade gett avkall på konungens maktbefogenheter. I detta avseende förenade de sig med aktivisternas tolkning, mot de mera kompromissvilliga gammalfinnarna. Estlander hade hunnit bli utled på senatens nya förslag:

Det blir ej ens bättre än republik – – vi sjunka ned till Helsingin Sanomats nivå och godkänna deras statsrättsliga program, och om ändå vi ej få konung, ha vi alldeles förgäves undergrävt vår position.

Lantdagsgruppens starka namn, Rafael Colliander, Eirik Hornborg och Schybergson hyste samma åsikt. Estlander var emellertid den enda, som konsekvent drev sitt motstånd så långt, att han – enligt egna ord – slutligen röstade mot förslaget. Av idealistisk övertygelse krävde han därtill, att paragrafen om parlamentarism skulle avskaffas från lantdagsordningen, även om förutsättningarna nu var betydligt sämre än på våren 1918, då förslaget hade fallit igenom.<sup>33</sup>

<sup>33</sup> Wrede till Estlander 17.8. och 22.8.1918, Estlanders samling 4, ÅAB. Estlander till Wrede 20.8. och 26.8.1918, Wredes samling II, ÅAB. Estlanders anteckningar 4.10.1918, Estlanders samling 2, RA. Lindman, s. 366.

Estlander hörde också till dem som längst höll fast vid monarkin. När Tyskland efter sammanbrottet och revolutionsvågen hade utropats till republik rasade monarkismens grundvalar. En del SFP:are förmådde ännu en tid umgås med ett teoretiskt alternativ, enligt vilket prinsens av Hessen skulle tillträda som riksföreståndare i stället för Mannerheim under några års tid, för att senare upphöjas till konung. Estlander och Wrede ville å sin sida inte beblanda sig med republikanerna och hyste allmän misstro mot Mannerheims förmåga att handha riksföreståndarskapet.<sup>34</sup>

Vid utgången av år 1918 hade SFP lidit nederlag i riks- och samhällspolitik. Monarkismen och konservatismen hade emellertid varit tongivande för nästan hela den finlandssvenska rörelsen; frågorna hade inte splittrat partiet. SFP behövde inte heller i detta skede ompröva de allmänpolitiska frågorna, utan bibehöll sin ställning som landets mest högerorienterade parti. SFP företrädde alltfört en aristokratisk konservatism med Estlander som oryggligaste företrädare, på sätt och vis bildade han ensam lantdagens "ytterhöger". Allt det som hade gjort honom till konservativ monarkist – "anarkin", "inkompetensen" och hotet från "massorna" – förelåg fortfarande; han hade därför ingen anledning att ompröva sin inställning, även om man levde under nya förhållanden.

### *Som "ytterhöger" i republiken*

Som "ytterhögerman" i 1920-talets Finland var Estlander tämligen egenartad. Han stödde sig inte enbart på den vita sidans traditioner från år 1918. Hans politiska övertygelse var en blandning av konservatism ända från 1800-talet och ofärdsåren, gammalliberalism, legalism och svensk nationalism – allt detta i synnerligen tillspetsad form. Han var en konservativ aristokrat, som stod för "nedärvda värden", inte en högerradikal ur den nya generationen. Betecknande är, att han ännu i ett så ogynnsamt läge som på lantdagen efter valet våren 1919 tillsammans

<sup>34</sup> Estlanders anteckningar 9.11.1918, 10.11.1918, 12.11.1918, 13.11.1918, Estlanders samling 2, RA. Setäläs anteckningar 9.11.1918, Setäläs samling 45, RA. Wredes anteckningar 9.11.1918, 10.11.1918, 12.11.1918, 13.11.1918, Wredes samling 9, ÅAB. Ingmans anteckningar 9.11. och 10.11.1918, Ingmans samling, RA Y 2385. Alkios dagbok 12.11.1918, Alkios samling, OS 77, RA. Virkkunens dagbok 12.11.1918, Virkkunens samling 57, HUB.

med samlingspartisten och ungfinnen Theodor Homén lämnade in en motion om intresserepresentation i lantdagen – trots att de andra monarkisterna hade vädjat till Homén att avstå. Förslaget skulle bara bevisa att monarkisterna var "reaktionärer" och bli en propagandatrumpf för motståndarna.<sup>35</sup> Estlander och Homén, båda gamla kagalledare, var likartade personligheter: för dem var det nog, att de hade handlat "rätt" enligt egen uppfattning, följderna kom i andra hand.

I Estlanders samling finns en promemoria med ett förslag om intresserepresentation från en så sen tidpunkt som 1924. Förslaget hade uppjorts av Wrede, men understöddes synbarligen av Estlander.<sup>36</sup> Detta var något som låg långt från dåvarande samhällsförhållanden och politiska värden.

Estlanders utrikespolitiska aktivism hade heller ingenting gemensamt med den finländska ytterhögern. Tvärtom, som aristokratisk svenskhetsman var han immot den finsknationella frändefolksivern och i april 1919 uttalade han sig i lantdagen mot aktiviteterna i Östkarelen. Betecknande nog fann han en konservativ tolkning som förde honom över till regeringens sida: det hörde inte till lantdagens befogenheter att bedriva utrikespolitik. Däremot ställde sig en del av SFP-gruppens ledande män mot regeringen, liksom en del av partiets pressorgan.<sup>37</sup>

I allmänna politiska frågor ville den gammalfinska majoriteten inom samlingspartiet inte följa SFP:s hårda oppositionslinje, utan sökte kompromisser för att kunna rehabilitera sig i centerpartiernas ögon. Förutsättningarna för harmonin 1917–1918 mellan SFP och gammalfinnarna var borta. Partierna slog in på skilda vägar i stora omtvistade frågor som regeringsformen på sommaren 1919, presidentvalet och Dorpatfreden på hösten 1920. SFP – utom de tre riksdagsmännen i gruppens vänster – gick in för en fullständigt avvisande igelkottsposition. Partiet fick vanligen stöd endast av några gamla ungfinska monarkister, som efter monarkismens fall sökt sig till samlingspartiet.

Estlander satte sig kategoriskt mot förslaget till republikansk regeringsform, som avläts på sommaren 1919. Han, som inte hade accepterat

<sup>35</sup> Hultins dagbok 24.4.1919, Hultins samling, RA Y 2233.

<sup>36</sup> Sept. 1924. Förslag till Riksdagsordning för Finland, Estlanders samling IX, ÅAB.

<sup>37</sup> LD 1919, prot. 46–64. Estlander, Furuholm, Schauman. Se äv. *Dagens Press* 28.4.1919. Polemiskt i fråga om den första rysk-karelska interpellationen. Till redaktionen för *Dagens Press*, Redaktionen svar. SFP:s lantdagsgrupp, prot. 5.5.1919, SCA.

monarkisternas eftergifter på hösten 1918, kunde inte förlika sig med förslaget, som ställde riksdagen i centrum och som hade dikterats av republikanerna från år 1918, med flankstöd från upprorspartiet SDP. Estlander framhöll i SFP:s riksdagsgrupp, att monarkin skulle närma Finland till Skandinavien, republiken till Estland – vilket inte kunde anses fördelaktigt ur finlandssvensk synvinkel. Den regeringsform som nu erbjöds skulle man "alltid" motsätta sig. I detta fall förelåg ett hot, att Mannerheim skulle bli tvingad att upplösa lantdagen, men Estlander och många med honom ansåg, att detta inte vore till skada. Lantdagens sammansättning skulle tvärtom bli fördelaktigare vid nyval, om man gick till val med Mannerheim som stöd. I varje fall skulle man vinna 3–4 månader tid, men om man godkände en republikansk regeringsform skulle man förlora Mannerheim inom ett par veckor. De pessimistiska gammalfinnarna ville undvika en lantdagsupplösning och var övertygade om att en ny lantdag bara skulle bli rödare än den sittande. Estlander beklagade, att Samlingspartiet förhöll sig "vacklande".<sup>38</sup>

SFP bildade hela tiden kärntruppen bland regeringsformens motståndare. Av partiets 22 lantdagsmän torde 19 bägge gångerna ha röstat mot förslaget till regeringsform och dess behandling i brådskande ordning (både det förslag, som inte förklarades brådskande 14.6.1919 och det förslag, som lantdagen godkände en vecka senare). I den första omröstningen stödde hälften av samlingspartiets grupp SFP, i den senare omröstningen bara fyra gamla ungfinska "svalor". Estlander föreslog – synbarligen utan resultat – återigen att man skulle avstå från att delta i lantdagsarbetet.<sup>39</sup>

Följande svåra bakslag kom i presidentvalsfrågan. Mannerheim var ännu inte på våren 1918 någon första rangens fråga för SFP, även om man inom partiet hade tagit honom i försvar mera än bland monarkisterna i genomsnitt; han var trots allt svenskspråkig, konservativ och aristokrat och därmed en potentiell bundsförvant. Wrede och Estlander hade beklagat hans avgång, därför att de förmodade att den minskade Finlands rörelsefrihet i förhållande till Tyskland. Men som redan nämnts värderade de inte generalens administrativa och inrikespolitiska

<sup>38</sup> Estlanders anteckningar 1.5.1919, 15.5.1919, 23.5.1919, 16.6.1919, Estlanders samling 2, RA. *Hufvudstadsbladet* 17.6.1919, 19.6.1919, 21.6.1919, ledarna.

<sup>39</sup> Lindman, s. 419.

förmåga särdeles högt och de ville inte avstå från Tysklandsorienteringen för hans skull. Ännu efter monarkismens fall hade de fått finna sig i att acceptera Mannerheim; något annat stöd stod inte att få. Under år 1919 hade han emellertid visat sig vara en tillgång, en beslutsam försvarare av konservatismens sista bastion. År 1919 stödde SFP honom redan av övertygelse, inte endast för att avstyra sämre alternativ. Sedan SDP återintagit sin plats i lantdagen och efter att lantdagsvalet våren 1919 även i andra avseenden blivit ett bakslag för de konservativa och högersinnade var Mannerheim i högre grad än tidigare ett "sista" stöd.

Estlander såg dystert på Mannerheims möjligheter. Han trodde inte att denne kunde inverka på sakernas gång, ifall han ville bli president: "en sak för sig är om han alls bryr sig om hedern och värdigheten att vara den främsta mannen i detta samhälle och samtidigt 'lantdagens dräng', som man på sina ställen i landet lär kalla presidenten i den nya R.F."<sup>40</sup>

Pessimismen var i alla avseenden befogad: Mannerheim åsidosattes och den Ståhlbergska republikens tid inleddes – från SFP:s synpunkt ett segertåg för den finska nationalismen och ett steg nedåt mot samhällsutvecklingens bottenström.

Vid riksdagsbehandlingen av fredsfördraget i Dorpat fortsatte SFP sin roll som mest hårdnackade oppositionsparti. Av de 27 riksdagsmän som röstade mot fördraget var 16 från SFP. Partimajoriteten ansåg det vara förnedrande att köpslå med bolsjevikerna om heliga ting, de stod för alla ondskans makter - gammal rysk nationalism, expansionism och samhällelig anarki. Estlander utbrast i SFP:s riksdagsgrupp: "vi bli randstat" och i riksdagens plenum riktade han en bredsida mot fredsfördraget: freden var "onaturlig", den skulle inte medföra någon förbättring, och då rådsregeringen inte hade erkänts internationellt vore ett fredsslut inte bindande för kommande regimer i Ryssland, och Finland skulle bli allt mera isolerat. Estlander fick ett skarpt mothugg av fredsfördragets ivrigaste tillskyndare, undervisningsminister Ingman.<sup>41</sup>

Estlanders "högerextremism" förde honom än en gång till ett slags kortvarigt borgerligt samarbete, men bara med ett utvalt sällskap. Han

<sup>40</sup> Estlander till Wrede 27.6.1919, Wredes samling II, ÅAB.

<sup>41</sup> Estlanders anteckningar 5.10.1920, Estlanders samling 2, RA. RD 1920, prot. 1049–1050, 1056.



deltog i en extrem högersammanslutning, som hade bildats som samlingsorgan för de av 1918 års män, som blivit besvikna på Tysklands fall och/eller Mannerheims avgång: gamla högerungfinnar, aktivister, svensksinnade och självständighetsmän samt åsidosatta militärer. En del av medlemmarna var högt uppsatta, såsom Mannerheim eller Svinhufvud; ibland hölls sammankomsterna i Mannerheims hem. Estlander invaldes rentav i en exekutivkommitté. Grupperingen var mycket starkt högersinnad, av dess medlemmar talade bl.a. Bertel Gripenberg direkt för "militär diktatur och vit terror".<sup>42</sup> Inga uppgifter föreligger om verkliga aktioner.

### *Den problematiska språkfrågan*

På svenskt håll komprimerades den språkliga radikalismen i slagorden "aggressiv svenskhet" och "östsvensk." Enligt det s.k. "Svensk-Finland"-programmet skulle på områden med svenskspråkig majoritet upprättas självstyrelse, grovt taget av samma slag som på Åland i våra dagar. "Svensk-Finland" och det finska Finland skulle knappt ha mera gemensamt än presidenten, och "Svensk-Finland" skulle få en egen "ståthållare".<sup>43</sup>

Även om SFP:s egentliga partiledning nöjde sig med något mindre – egna län, eget stift, egna militärenheter, egen avdelning inom skolstyrelsen osv. – så var finlandssvenskheten till sin anda väsentligen en annan än den allmänna borgerligheten. Samtidigt blev Wrede verklig en "grand old man" – respekterad, men även avlägsen. Den yngre Estlander förmådde bättre hålla sig ajour.

Förändringen framträdde klart, då riksdagen behandlade den proposition till språklag, som Ingmans regering hade avlåtit i januari 1919. Estlander kritiserade lagförslaget såsom otillräckligt samt förklarade, att SFP inte längre ansåg sig vara företrätt i regeringen. Detta fick Wrede att tillkännage, att hela gruppen ingalunda var av samma åsikt som Estlander. Både Wrede och Estlander vann understöd inom gruppen, men

<sup>42</sup> Politiska anteckningar 1915–1921, häfte V–IX, häfte, med inledningen "Den 12 januari 1921..." Edvard Hjelts samling 30, RA.

<sup>43</sup> Pekka Kalevi Hämäläinen, *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939* (Porvoo 1968), s. 78–83. Göran von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik åren 1917–1923* (Helsingfors 1950), s. 241–266.



## ERNST ESTLANDER.

*Estlander, Ernst, professor  
— mest högrest bland gräsprängda hjässor -  
är stark i sin juridik:  
han vet att rätt skriva lagen,  
omslipa i utskott förslagen,  
få texten människolik.*

*Han har ock en talande tunga,  
men klandras ibland af de unga  
— han blår ej deras signal.  
Dock, rak går hans bana mot målet,  
hans svenskhet är fast såsom stålet  
— en man med båd' kärna och skut!*

(Museiverket, historiska bildarkivet)

Estlanders språkradikalism låg nu bättre till, inte Wredes moderation. Därtill gav språklagen föga utdelning åt svenskheten på ett praktiskt plan utan den uttalade snarast allmänna principer om två national-språk.<sup>44</sup>

Estlanders och Wredes politiska huvudlinjer gick från och med nu åt olika håll. Estlander såg nationalitetsfienden som det största hotet och fortsatte sin säregna idealistiska linje. Wrede ställde fortsättningsvis samhällsfienden främst och han stödde en borgerlig samarbetspolitik, enligt traditionen från åren 1917–1918. Wrede stod allt klarare för bildningsideal och en politisk praxis som hörde hemma i en förgången tid och tog avstånd från alla slag av radikalism. Estlander hade anpassat sig till den nya tiden och var inne på samma oförsonliga linje som partiordföranden Eric von Rettig och partisekreteraren Rafael Colliander. Det borgerliga samarbetet hade inte längre något egenvärde för honom.<sup>45</sup>

<sup>44</sup> LD 1918, prot. 493–495. Hämmäläinen, s. 64.

<sup>45</sup> Se t.ex. Göran von Bonsdorff, '1917–1923', *Från självständighet till Lappo. Svenska folkpartiet II* (Ekenäs 1984), s. 49. Paul Nyberg, 'Eric von Rettig', *Finländska gestalter III* (Ekenäs 1964), s. 117–118.

Meningsskiljaktigheterna framträdde även i Ålandsfrågans krisskede. Wrede var mycket lojal mot regeringen och dess syn på rikets odelbarhet, men partimajoriteten ville inte ge sitt stöd utan villkor. Partisekreteraren Colliander skrev på sommaren 1920:

Kan ej i alt ställa fosterlandet först. Hvem tackar för det. Tiga vi, så säges det att vi godkänt för Ål(ands)ö(arna) och oss å fastlandet. Det sv.Finland kommer att fordra att bli administrerat som ett helt med större rättigheter än Åland nu får.<sup>46</sup>

Estlander hade ansett Sveriges politik i Ålandsfrågan vara "skamlig" men han ville inte försumma ett enda tillfälle att vinna någonting för den svenska nationaliteten. Om Ålandsfrågan skulle föras till en fredskonferens, så borde finlandssvenskarnas sak i sin helhet tas upp.<sup>47</sup> På finskt borgerligt håll noterades Estlander som en oroväckande östsvensk, mindre lämplig att yttra sig inför Nationernas Förbunds Ålandsrapportörer.<sup>48</sup>

För den svenska nationalismens skull skedde sedan undret, att t.o.m. Estlander var beredd att i någon mån böja sig för utomparlamentarisk påtryckning. När österbottningarna, som var missnöjda med språklagen tänkte anordna uppbådsstrejker bland de svenskspråkiga motsatte sig Estlander visserligen detta. Men han betonade, att de strejkande hade rätt att ställa vissa krav och att regeringen själv hade svikit givna löften.<sup>49</sup> I allmänhet kunde Estlander inte uppbåda den minsta medkänsla med dem som bröt mot lagens bokstav och han var inte den som gav efter för påtryckning. Denna episod visade, att nationalismen nu hade passerat den samhälleliga legalismen och konservatismen i Estlanders politiska värderingar.

Språklagen av år 1922 jämställde landets bägge språk, men förverkligade inte någon självstyrelse för de svenskspråkiga. Den svenska politiken inriktade sig därefter snarare på att bevara det som uppnåtts i 1922

<sup>46</sup> Estlanders anteckningar 23.4.1920, 2.6.1920, 3.-4.6.1920, Estlanders samling 2, RA. SFP:s riksdagsgrupp, protokoll 21.10.1919, 24.4.1920, 2.6.1920, 3.6.1920, SCA. von Bonsdorff, '1917-1923', s. 61.

<sup>47</sup> SFP:s centralstyrelses prot. 5.11.1918, SCA. von Bonsdorff, '1917-1923', s. 51.

<sup>48</sup> Hugo Suolahti till Söderhjelm 2.12.1920, Söderhjelm's brevsamling, HUB; Hugo Suolahtis dagbok 26.4.1920, i fru Hilikka Linkolas ägo.

<sup>49</sup> SFP:s riksdagsgrupp, prot. 19.10. och 29.10.1920, SCA.

års språklag mot äkftinnarnas angrepp än på att kräva längre gående rättigheter.<sup>50</sup> Också Estlander såg 1922 års språklag som "ett gott steg på den väg som är den rätta".<sup>51</sup>

Den finsk-nationalistiska radikalismen var emellertid på frammarsch. Före 1920-talets mitt hade man med ett visst löje betraktat äkftfinskheten som ungdomlig iver hos "omogna" studentpolitiker. De äldre finska politikerna hade utan komplikationer kunnat lämna den och studenternas propaganda utan avseende.<sup>52</sup> Under åren 1925–1926 började emellertid AKS:s målmedvetenhet bära frukt. T.o.m. Samlingspartiet gick in för äkftfinskheten vid sin partikongress 1927, även om de flesta av partiets gamla synliga ledare motsatte sig.<sup>53</sup> I april 1927 ställde Sveriges sändebud i Helsingfors frågan, om det finska psyket hade svårigheter att anpassa sig till ett västerländskt rättstänkande – även om han medgav, att det i många inflytelserika kretsar och inom SDP rådde en mera objektiv uppfattning.<sup>54</sup>

Under äkftfinskhetens tryck blev Estlanders egensinnighet allt mera markant och förde honom allt längre bort från Wrede och från ett borgerligt samarbete. Korrespondensen mellan Wrede och Estlander under 1920-talet visar, att den gamla konstellationen var oförändrad. Trots detta var deras förhållande mycket förtroligt och vänskapligt: Estlander höll Wrede à jour med opinionerna inom SFP-riksdagsgruppen. Wrede var enligt egen utsago "tämligen isolerad" men dock "underkunnig" om det politiska läget. Estlander uppskattade Wredes råd, även om han alltid förbehöll sig rätten att tänka och handla på annat sätt.

Skillnaden mellan Estlanders ändamålsenlighetspolitik och Wredes gamla "herrklubbspolitik" framträdde igen i inställningen till regeringspropositioner. Inom SFP-gruppen fanns en utbredd vilja att låta taktiken bli avgörande: om regeringen, som betraktades som finsk-nationalistisk, kunde fällas, så skulle det ske, även om man i sakfrågor var av samma åsikt. Wrede såg detta som moraliskt betänkligt och helt oförenligt med finlandssvenskhetens upphöjda traditioner. Varje fråga skulle

<sup>50</sup> Hämäläinen, s. 83.

<sup>51</sup> von Bonsdorff, '1917–1923', s. 90.

<sup>52</sup> Hugo Suolahti till Werner Söderhjelm 30.10.1923, Söderhjelm's brevsamling, HUB.

<sup>53</sup> Samlingspartiets allmänna partimöte, prot. 10.4.1927, Det borgerliga arbetets arkiv.

<sup>54</sup> Sändebudsrapport 9.4.1927, UD:s arkiv, vol. 83, Af XVII, RA (Sverige).

överbägas separat, annars hotade anarki. Estlander beredde honom en besvikelse genom att godkänna taktiska omröstningar.<sup>55</sup>

Utvecklingen inom SFP gick också i övrigt i helt andra banor än Wrede, partiets "grand old man", önskade. Det borgerliga samarbetet skrinlades för gott i december 1925, då SFP ännu i princip var färdigt att delta i en borgerlig koalitionsregering. I stället bildade Kallio en regering med agrarer och samlingspartister, enligt SFP styrd av de finsk-nationella. Härefter kunde man lättare fördrå ett samarbete med socialdemokraterna: som erkänsla för SDP:s måttfulla språkpolitik kunde man stöda en del av socialdemokraternas ekonomiska och socialpolitiska krav.<sup>56</sup>

För Estlander var detta ett långtgående steg. Han hade varit en högersinnad konservativ och länge oförsonlig ifråga om SDP. När de övriga radikalerna inom SFP redan gått med på att rösta på en socialdemokrat i talmansvalet för att förhindra att en agrar utan kunskaper i svenska blev vald, vägrade Estlander länge finna sig i detta, trots ett enhälligt gruppbeslut. Han meddelade att han under inga omständigheter skulle rösta på en socialdemokrat.<sup>57</sup> Han befarade, att det också hos socialdemokraterna dolde sig mycket finsk nationalism och i ett brev till Wrede missfirmade han SDP:s nya ledning:

De hvilka vi nu betrakta som höger-socialister och som faktiskt styrt samhället ända sedan 1919, de äro i mina ögon föga mindre skyldiga, än de som suttit fängslade och nu under ömtåliga och förargelseväckande omständigheter amnestieras. ... Kommunistpartiet är ett löjligt, barnsligt och relativt ofarligt parti, men högersocialisterna – deras gamla slipade ledare äro de som förgifta det politiska och sociala lifvet hos oss.

Hotet från äktfinskheden hade ändå satt sina spår hos Estlander, till den grad att han visade tecken på rädsla, som efteråt betraktat förefaller nästan hysterisk. Han inlämnade t.ex. i juni 1926 en promemoria till SFP:s

<sup>55</sup> Wrede till Estlander 15.4.1923, 20.6.1925, 2.11.1925, Estlanders brevsamling IV, ÅAB. Estlander till Wrede 31.10.1925. Wredes brevsamling II, ÅAB. Procopé till Söderhjelm 23.5.1923, Söderhjelm's brevsamling, HUB. Wrede till Furuhielm 23.5.1926, Furuhielm's samling M:7, ÅAB.

<sup>56</sup> SFP-riksdagsgruppens prot. 20.11.1924, 21.11.1924, 28.11.1924, 14.12.1924, 19.12.1924, 20.2.1925, 12.3.1925, 10.12.1925, 22.12.1925, särskilda PM för överläggningar 18.12. och 19.12.1925, SCA.

<sup>57</sup> SFP-riksdagsgruppens prot. 1.3.1921, 10.3.1921, 30.3.1921, 5.9.1922, 14.11.1922, SCA.

centralstyrelse, där han krävde att man skulle vädja till de nordiska länderna, eftersom finlandssvenskarna hotades med en undantagsställning, "uteslutande dem från åtnjutandet av fulla lagliga medborgarrättigheter på sätt i vissa länder understundom varit fallet ex. med judarna".<sup>58</sup>

Kallios agrar-samlingspartistiska regering fick Estlander att bli vänligare stämd mot samarbete vänsterut. Om regeringen hade han ingenting gott att säga:

Jag känner det som en förnedring att nödgas lefva i ett samhälle, som är beroende af och tolererar en regering sådan som denna. Hvad flere af statsrådets medl. vidkommer måste man rent ut sagt betvifla deras borgerliga hederlighet.<sup>59</sup>

Det är således förståeligt, att till och med Estlander började ge avkall på uppfattningen, att vänstern entydigt var ett f.d. upprorsparti och att ett samröre med den skulle innebära ruin för de "vita" och för de "konstitutionella".

SFP:s riksdagsgrupp kom till Wredes förfäran att bli ett pålitligt stöd för Tanners socialdemokratiska minoritetsregering 1926–1927. På våren 1927 skrev den missnöjde Wrede till Estlander och till riksdagsgruppens ordförande Furuhjelm, hur beklagligt det var att han inte kunde acceptera de egnas agerande. SFP gjorde sig delaktigt av regeringens olagligheter och dess förstörelseverk, utan att kunna utverka några väsentliga förmåner för sin språk- och nationalitetspolitik. Tvärtom, när man skulle få till stånd en regering för de samhällsbevarande kretsarna, så skulle SFP inte längre räknas till dem. Wrede förutspådde, att SFP troligtvis själv hade skrivit sin dödsdom genom att samarbeta med SDP.<sup>60</sup>

I sitt förhållande till socialdemokraterna hade Wrede verkligen fastnat betydligt djupare i löpgravarna från åren 1917–1918 än Estlander. Också Estlander hade till en början varit negativ, bl.a. ansåg han ett avskedande av en tjänsteman vara "ett lysande exempel på randstatsadmini-

<sup>58</sup> SFP:s centralstyrelsens protokoll 8.12.1922 samt protokollsbilaga, Estlanders promemoria, dat. "juni 1926", SCA.

<sup>59</sup> Estlander till Wrede 22.11. och 6.12.1926, Wredes brevsamling II, ÅAB.

<sup>60</sup> Wrede till Estlander 19.3.1927, 9.4.1927, 25.4.1927, Estlanders samling IV, ÅAB. Colliander till Wrede 4.1.1927, Wredes brevsamling I, ÅAB. Wrede till Furuhjelm 26.3.1927, Furuhjelms samling M:7, ÅAB.

stration" från regeringens sida. Och fortfarande var Estlander "utan betänkligheter mot hvarje amnesti".

Estlander vägrade i alla händelser bestämt att inleda samarbete med de finska borgerliga partierna, och han försvarade regeringen inför Wrede. Han medgav, att "ententen" med regeringen hade medfört den "negativa" nyttan, att själva regeringsmakten inte gick till angrepp mot svenskheten. Om Tanners regering föll, skulle Agrarförbundet ta ledningen i den nya regeringen, vilket vore ännu värre. Man skulle "göra det bästa af situationen", eftersom regeringen var det enda skyddet mot äktfinskhetens svallvåg.<sup>61</sup> För en gångs skull uppvisade Estlander politisk anpassningsförmåga, även om han till en början hade ansett SDP:s regeringsprogram oacceptabelt.

Också de andra SFP-ledarna föreföll tämligen snabbt ha etablerat ett angenämt samarbete med Tanners regering. Bl.a. Ernst von Born yttrade i mars 1927: "i vissa fall kan man se genom fingrarna med regeringens laglösheter". Man borde inte låta regeringen falla. En annan "ansåg det vara vansinne att underhandla med finnarna för att störta dem, som mot oss lofvat handla i regeringsformens anda." T.o.m. de som tidigare varit för ett borgerligt samarbete medgav att realpolitiken krävde detta slag av samarbete med vänstern. Och de "grundläggande värdena" började uppluckras. Furuhjelm kunde i oktober 1927 säga: "För övrigt kunna vi på svenskt håll vara glada åt parlamentarismen och demokratin, skulle de ej finnas betydde vi intet."<sup>62</sup>

SFP började nu allt tydligare stå till vänster om Samlingspartiet och inte till höger om det som tidigare. Partiet försökte in i det sista stöda Tanners regering. När SFP slutligen drog bort sitt stöd på grund av regeringens politik ifråga om tullar, ekonomi och skatter, beklagade man detta djupt inom gruppen. Estlander skulle ha godkänt nedsatta tullar, utom rågtullen, men inte en skärpt beskattning. Efter regeringens fall ansåg han att man inte kunde gå med i en borgerlig regering, som de finska borgerliga partierna ändå skulle överge inom kort. I stället borde man hålla kvar socialdemokraterna vid makten.

Intressant nog fördömde Estlander inom riksdagsgruppen de för-

<sup>61</sup> Estlander till Wrede 6.12.1926, 30.12.1926, 12.3.1927, 20.4.1927, Wredes brevsamling II, ÅAB. SFP-riksdagsgruppens prot. 10.3. och 31.3.1927, SCA.

<sup>62</sup> SFP-riksdagsgruppens prot. 10.3.1927, 7.4.1927, SCA.

handlingar som Erik von Frenckell på gruppens högerflygel förde med de finska borgerliga partierna. Han ansåg att detta hade försvagat gruppen och varit illojalt. Inom gruppen tog man allmänt avstånd från von Frenckells agerande.<sup>63</sup> För Estlanders del har incidenten ett visst intresse. Han hade ju själv många gånger under sin bana tagit sig rätten att ensam stå emot hela gruppen och avvisat alla påtryckningar eller försök till gruppdisciplin, vilket han ansåg strida mot riksdagsmannens rätt till fritt övervägande. Avspänningen i relationerna till det f.d. upprorspartiet var inte den enda punkt där han hade modifierat sina åsikter något.

Tanners regering efterträddes i december 1927 av Sunilas agrarminoritetsregering. Den finlandssvenska uppfattningen var att den i sig förenade nationalitetshat, samhällelig radikalism, klasspolitik och inkompetens på ett dittills enastående sätt. Estlander ville nu förbjuda gruppen att ställa sig emot socialdemokraterna i språkfrågan, eftersom SFP nu var beroende av dem.<sup>64</sup> Som yngre hade Estlander knappast kunnat godta en sådan taktisk "hållningslöshet". Också i övriga frågor föreföll Estlanders moraliska krav på de finska borgarna vara vida hårdare än dem han ställde på socialdemokraterna; språknationalismen hade trängt igenom alla tidigare skyddspansar.

### ***Lapporörelsen: tånjbar och rigoristisk legalism***

Följande gång framträdde de olika grundsynerna hos Wrede och Estlander under Lapporörelsens tid. Nyckelfrågan i deras korrespondens var, hur man skulle ställa sig till lappomännens våldsdåd och hur långt man skulle underkasta sig kraven under en exceptionell tid och ge avkall på legalismen. För kommunismen i sig kunde ingen av dem givetvis uppåda den minsta sympati eller medlidande. Men skulle eftergifterna för de krafter som for fram med olagliga medel också göra slut på den "konstitutionella oskulden" och rasera samhällsmoralen? Skulle man finna sig i att på grund av undantagsläget godkänna tillfälliga skönhetsfel i legalismen? Wrede var benägen att göra det, Estlander ansåg att man inte heller nu kunde vika en tum utan att undergräva hela den

<sup>63</sup> Ibid. 10.11.1927, 24.11.1927, 1.12.1927, 2.12.1927, 8.12.1927, prot. från sammanträde med SFP:s centralstyrelse 1.12.1927, SCA.

<sup>64</sup> SFP-riksdagsgruppens prot. 10.3.1927, 7.4.1927, SCA.



moraliska världsbilden. Den 6 juni 1930 formulerade Estlander till Wrede ett utfall mot Lapporörelsen:

Lappo-rörelsen börjar allt tydligare visa sin onda art. Mig gläder det att de svenska icke äro med, annat än undantagsvis ... Uppvaktingarna vid hjältegravarna voro ju i och för sig aktningsvärda, men det är osympatiskt att använda dessa som förklädnad och förspel för det som sedan följde; det är som att bruka den högstes namn till svordom. Agrarregeringen står nu vid skiljevägen; faller den undan, ha vi här i landet inom kort att pröfva på en hemgjord diktatur såsom öfvergångsfas till en aitifinsk polisstat, och sedan?

Estlander fortsatte sin utgjutelse den 22 juni, mitt under den värsta skjutsningstiden, vilket åtminstone inte gjorde honom mera moderat — lika litet som våldsdåden 1917 och 1918 och kriget fick honom att acceptera vänsterns målsättningar. Han förutspådde, att presidenten kunde bli tvungen att fungera som militärdiktator och stöda sig på öppet våld, alla andra än presidenten skulle bli bara marionetter. Åtgärder mot riksdagen och de medborgerliga rättigheterna planerades, censuren skulle träda i kraft. Hur kunde en gammal laglighetsman som Svinhufvud delta i allt detta?

Med dylika läror komma vi att stå på samma ståndpunkt, rättsligt sedt, som år 1917–8, blott med den skillnad att vi, de hvita, nu godkänna de rödas hela demagogiska ideologi. Fäfängt skall man söka inbilla personer, hvilka ej låta känslan fara af med förståndet, att hela denna rörelse varit nödvändig för att rädda landet ur en öfverhängande fara. Med omedveten humor yttrade en Lappoledare i en interview, att här var man som i Mexico. Detta är sänt, men i den mening att man i Lapporörelsen ser demonstrerad en billig och effektiv metod att här som i halfciviliserade stater åstadkomma revolutioner; något som man lyckats snabbare och fullständigare i än någonsin kommunisterna kunde drömma om att själfva åstadkomma. Med alldeles vanliga medel, möjligen ett tillskott till polisstyrkan för att ersätta hvad maalaiset för många år sedan prutade bort, hade vår kommunism kunnat hållas i schack; att den hädanefter kanske blir farligare är möjligt.”

Estlander riktade kritik även mot Wrede för att denne inte trädde upp mot Lapporörelsens dåd.<sup>65</sup> Vid riksdagsgruppens och SFP:s centralstyrelsens överläggningar yttrade sig Estlander ogillande om de svenskspråkiga som gått med i Lapporörelsen och ”undrade om de voro verkliga

<sup>65</sup> Estlander till Wrede 6.6. och 22.6.1930, Wredes brevsamling II, ÅAB.

svenskar”. Liknande tankegångar framlades av Johannes Inbarr och Estlanders gamla republikanska motståndare Georg Schauman, von Born var mera återhållsam.<sup>66</sup>

Wrede försökte förmå Estlander att acceptera modererande eftergifter, för att undvika värre alternativ, statskupp och ett inbördeskrig från höger. Han skrev till Estlander och Furuhjelm att han stödde de lagar för republikens skydd som regeringen hade föreslagit och som skulle förbjuda kommunisternas politiska verksamhet. Detta var för honom ett tungt avsteg från den gammalliberala traditionen. Men han ansåg, att det inte fanns andra alternativ än att låta regeringen använda olagliga medel för att bevara samhället, medel att slå ned angrepp både från höger och från vänster.

Estlander var emellertid fortfarande mot skyddslagarna och godkände inte Wredes uppfattning, att en rent negativ inställning skulle få skadliga följder. Dessutom var kommunismen i Finland inte tillnärmelsevis en sådan fara som man med synliga biavsikter påstått, och de föreslagna åtgärderna var både juridiskt och politiskt tvivelaktiga.

Blir allt hvad Lapporörelsen vill komma åstad verkligen genomfördt i vårt samhälle, tror jag det har svårare att repa sig, än om kommunismen bekämpades med moraliska medel allenast. Ja, jag går så långt att jag tror det vore hälsosammare för landet, om riksdagen nu sade tvärt nej till alltihop, och låte det gå till diktatur eller hvad det nu kallas på det nya politiska tungomålstalet. Snart finge väl alla då se att tusenåriga riket inte ännu är så nära som de tro, hvilka vänta och lita på Lapporörelsen och allt hvad i samband därmed utropats af dem som springa dess ärenden.<sup>67</sup>

Återigen samma taktik som under andra förtrycksperioden, att ”spränga fästningen och sig själv med”; hellre ett hjältemodigt självmord än en kompromiss med ”det onda”. Estlander prövade också en annan gammal utväg, han ville nämligen avgå från riksdagens grundlagsutskott, med hänvisning till exempel från 1904–1905 års lantdag. Han betraktade ofärdsåren, åren 1917–1918 och 1930 som analoga företeelser, som han bekämpade med samma medel.

<sup>66</sup> SFP-riksdagsgruppens och centralstyrelsens överläggning, prot. 14.6.1930, riksdagsgruppens prot. 8.7. och 14.7.1930, riksdagsgruppens prot. 1.7.1930, SCA.

<sup>67</sup> Wrede till Estlander 23.6. och 9.8.1930, Estlanders samling IV, ÅAB. Wrede till Furuhjelm 21.6.1930, Furuhjelms samling M:7, ÅAB. Estlander till Wrede 1.7.1930, Wredes brevsamling II, ÅAB.

Skyddslagen var för Estlander "den nya hembakta fascismens utländska leksak – en *carte blanche* på att få omstörta all samhällsordning" och den skulle följas av "ett medeltida korståg mot olika tänkande, med präster i spetsen".

Den svenska befolkningens framtid kan omöjligt ligga i att vara solidarisk med de borgerliga partierna, så länge de omfatta äktfinskheten; och de göra de alla. De försönliga tendenser som yppats på finskt håll äro antingen falskhet, eller uttalas de af personer som intet inflytande ha och ej känna politiken hos oss.

Estlander framhöll lag och rätt som svenskhetens enda värn.<sup>68</sup> Hans tolkning innehöll förutom legalismen även ett språkpolitiskt element: om man nu gav motståndarna undantagsrättigheter mot deras ena fiende, skulle svenskarna sedan bli följande offer?<sup>69</sup>

Wrede avstod inte från sina övertalningsförsök. Hans argument till förmån för "det mindre onda"<sup>70</sup> påminner i hög grad om gammalfinnarnas motiv för undfallenhetspolitiken under förryskningsåren samt i viss mening om socialdemokraternas attityd under år 1917. Folket sågs som en oemotståndlig kraft och åtminstone dess motiv ansågs vara riktiga, aktionsformerna var bara alltför radikala. Estlander däremot valde hellre en heroisk undergång än det mindre onda. Enligt hans grundsyn gällde det att välja Charybdis framom Skylla, ty även om Charybdis berövade människan livet, så rövade Skylla själen. Wrede uttryckte sin beundran för Estlanders obeveklighet, även om han fruktade för dess följder.<sup>71</sup>

När allt kom omkring blev Estlander tvungen att svälja en bitter dos av realpolitik och eftergifter. Han gick slutligen med både på att rösta för förtroende för Svinhufvuds regering och på att acceptera det nödvändiga i Svinhufvuds politik, trots sitt tidigare fördömande.<sup>72</sup> In i det sista höll han politikerna i ovisshet, om han skulle ge sitt helt oundgängliga stöd för kommunistlagarna i den avgörande omröstningen och han föll till föga som en av de allra sista borgarna. Denna gång fick Estlander finna sig i att rösta mot sin idealistiska övertygelse.

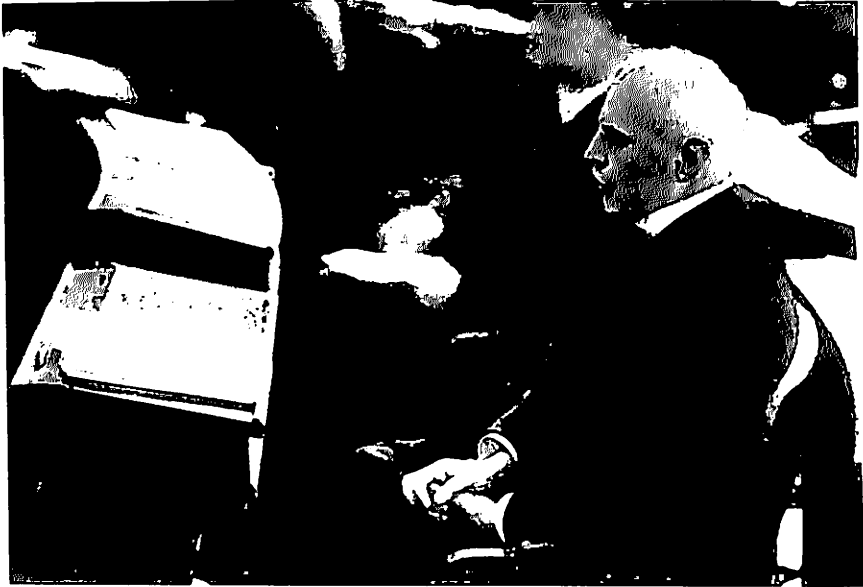
<sup>68</sup> Estlander till Wrede 15.7.1930, Wredes brevsamling II, ÅAB. SFP-riksdagsgrupps prot. 7.7.1930, SCA.

<sup>69</sup> Estlander till Wrede 8.8.1930, Wredes brevsamling II, ÅAB.

<sup>70</sup> Wrede till Estlander 17.7.1930, Estlanders brevsamling IV, ÅAB.

<sup>71</sup> Ibid. 9.8.1930. Wrede till Furuhjelm 7.8.1930, Furuhjelms samling M:7, ÅAB.

<sup>72</sup> Estlander till Wrede 24.10.1930, Wredes brevsamling II, ÅAB.



*Ernst Estlander under den avgörande riksdagsbehandlingen av kommunistlagarna. (Museiverket, historiska bildarkivet)*

Kompromisserfarenheterna gjorde inte Estlander det minsta vänligare stämnd mot Lapporörelsen: "Lappo-giftet" måste fås ur samhällskroppen. Först på hösten 1931 började han skönja en ljusning i opinionsklimatet. Också då beredde Svinhufvuds politik bekymmer; det sades att presidenten betraktade Lapporörelsen som en motvikt till Agrarförbundet, vilket vore att driva ut djävulen med Belsebub. Estlander ansåg, att utvecklingen påminde om läget i Italien före fascismen och att SFP:s inflytande hela tiden minskade.<sup>73</sup>

När Lapporörelsen slutligen kulminerade i Mäntsäläupproret var Estlander givetvis totalt och nyanslöst fördömande – men även oroad:

Samhället liknar nog nu mest en patient som skall opereras för ett inre lidande. Läkaren har begynt operationen, men vågar ej fullborda den, utan syr igen snittet och inbillar patienten att ingen operation är af nöden.<sup>74</sup>

<sup>73</sup> Ibid. 5.4.1931, 2.8.1931, 27.9.1931, 4.10.1931, 6.11.1931, 28.11.1931.

<sup>74</sup> Ibid. 19.3.1932.

När Svinhufvud vid regeringskrisen i december 1932 avvisade Samlingspartiets förhoppningar om att överta ledningen i regeringen såg Estlander detta som ett positivt tecken: Svinhufvud hade förkastat "gam-malfinnarnas" regeringslista.<sup>75</sup>

I motsats till Wrede hade Estlander inte heller nu gett något som helst principiellt avkall på sin gamla legalism och sitt motstånd mot "folkrörelser". Han hade reagerat på den nya våldsvågen med exakt samma motiveringar och på samma sätt som under åren 1917–1918. Detta förde honom på ett märkvärdigt sätt i ett annat läger än de forna bundsförvanterna, som hade stått vid hans sida 1917–1918 i kampen mot vänstern. Nu deltog de på sätt och vis i den "anfallande fronten", men Estlander stod i försvarsposition, denna gång tillsammans med vänstern. Men detta skedde inte för vänsterns egen skull eller för att stöda dess politik. Paradoxalt kunde sägas, att Estlander var en hård anti-Lappoman, inte trots att han var en konservativ legalist på ytterhögern, utan för att han var så totalt konsekvent i sin konservativa högerinriktning, elitism och legalism.

### 1930-talet: "diktaturtiden"

I språkstriden under 1930-talet efter Lapporörelsens tid deltog Estlander fortsättningsvis aktivt, som en av de mest kompromisslösa inom SFP:s riksdagsgrupp. Hans slutliga skräckvision var densamma som tidigare: i sinom tid skulle en vänsterrevolution komma och därmed skulle landet sluta i sovjetssystemet "såsom ett lättfånget och legitimt byte". Men denna yttersta skräckvision styrde inte Estlanders praktiska politik. Han omhuldade samarbete med SDP kanske mera än någon annan. Han ansåg att vänstern "driver vår sak" och trodde överhuvudtaget inte längre på dess landsförrädiska avsikter. Estlander betraktade SDP som mera pålitligt än Kivimäkis regering, som behandlade SFP illa och dominerades av det helt finsk-nationalistiska Framstegspartiet. Han oroade sig mer över Samlingspartiet – "det forna Lappo" – och senare av IKL än över vänstern.<sup>76</sup>

<sup>75</sup> Ibid. 30.12.1932.

<sup>76</sup> Ibid. 25.2.1933, 22.4.1933, 4.11.1933, 6.12.1934. SFP-riksdagsgruppens prot. 8.12.1932, 24.10.1933, 26.10.1933, 8.2.1934, 8.3.1934, 22.3.1934, 5.4.1934, 4.9.1934, 5.9.1934, 14.2.1935, 12.9.1935, 10.10.1935, 29.11.1935, SCA.

Den 8 april 1936 skrev Estlander igen ett långt brev till Wrede. Det innehöll en lång jeremiad över tidens ondska:

Nog är det tyvärr så att det, som fordom var erkänd och allmän rätt, på många håll begynner blifva bestridt eller tillämpningen skjutes åsido. Under nu förhärskande politiska era är det inte bara judar, marxister, utlänningar m.fl. som hamna uti koncentrationsläger, utan bildligt talat, en äldre tids rättssatser, med vilka det hålles ständrätt. Och med känd systematisk grundlighet går bland diktaturstaterna Tyskland i spetsen härvid. Skandinavien har i viss mån ännu hållit sig fritt från smittan och jämväl Finland i den mån det ännu sedan gammalt står under skandinaviskt inflytande. Eller är detta blott en inbillning? I varje fall märkes det nogsamt, att också vårt samhälle i detta hänseende håller på att förändras... Och där språkfrågan spelar in, är det sjufalt värre! Ofta förefaller det att vara fullkomligt lönlöst att i riksdagen lägga ut, vad gällande rättsordning kräver. Det är som om där ock f.ö. ofta på regeringshåll skulle saknas vissa begrepp, oundgängliga för att alls begripa vad som fordom var själfklart för alla eller åtm. för de flesta.

Den akuta orsaken till utgjutelsen var universitetsfrågan. Kivimäkis regering hade berett SFP en kronisk besvikelse genom att ständigt skjuta upp propositionen till ny universitetslag, men attityden gällde allmänt för Estlanders uppfattning om det politiska livet på 1930-talet och dess degeneration. Estlander såg hos de finskspråkiga samma slag av motbjudande förtrycksvilja som hos Tysklands och Italiens ledare, och hans slutsatser var de samma som alltid: inga eftergifter.<sup>77</sup>

Estlander var vid 66 års ålder en lika kompromisslös idépolitiker som vid något över 30 år, då han deltog i kagalens ledning. Av gammal vana behöll han något av sin avoghet mot vänsterns gamla upproriska ledning: när man inom riksdagsgruppen dryftade Lex Tokoi, d.v.s. möjligheten till amnesti och återvändo för Oskari Tokoi, som varit ledamot av den röda regeringen 1918, var Estlander obeveklig: "på inga villkor".<sup>78</sup> Han kunde inte förlåta synderna från åren 1917–1918 ens på 1930-talet, sina SDP-sympatier till trots.

När det gällde anslagen för arméns grundanskaffningar var Estlanders ståndpunkt en intressant blandning av hans gammalliberalism och konservatism. Han ansåg, att anskaffningarna inte skulle få finansieras med tillägsskatter. De som fick stå för utgifterna skulle betrakta armén som

<sup>77</sup> Estlander till Wrede 8.4.1936, Wredes brevsamling II, ÅAB.

<sup>78</sup> SFP-riksdagsgruppens prot. 10.3.1938, SCA.

sin egendom och kanske kräva att få bestämma för vilka ändamål den skulle sättas in.

Vid ett eventuellt samgående med Tyskland skulle dessa konsekvenser uppenbara sig. Vid ett tredje upprorsförsök skall man kanske lyckas. På denna väg nås icke den demokratisering av armén som regeringen gått in för. Det motsatta ligger mycket nära till hands.<sup>79</sup>

Rödmylletiden 1937–1939 var en mardröm för SFP. Efter att SDP och Agrarförbundet hade funnit varandra hade SFP förlorat sin vågmästarposition. Man kunde befara, att Agrarförbundet hade mera att erbjuda SDP än SFP, och Svenska folkpartiet visste noggsamt, att nationalitetsfrågorna för socialdemokraterna var gångbar handelsvara som vederlag för eftergifter i den ekonomiska och sociala politiken. Medan många redan reagerade mot socialdemokraterna och förnekade, att det längre förelåg skäl att stöda dem klamrade sig Estlander fast vid sin gamla taktik: socialdemokraterna skulle inte få ofredas, de kunde hämnas.<sup>80</sup>

Vid försöket att upplösa IKL i november 1938 intog Estlander en för honom ovanlig ståndpunkt. I allmänhet försvarade han även sina motståndares lagliga rättigheter, och inrikesminister Kekkonens åtgärder för att upplösa IKL och i synnerhet för att dra in dess tidningar skedde på ohållbara juridiska grunder. Estlander accepterade emellertid åtgärderna och beklagade bara, att man utomlands skulle få en ofördelaktig bild av det frisinna och demokratiska styrelsesättet i Finland. Riksdagsgruppens majoritet beslöt att stöda fortsatt förtroende för regeringen. Å andra sidan siade Estlander – något förhastat – att ”inrikesministern har spelat ut sin roll”.<sup>81</sup>

I språkfrågan tydde sig Estlander fortfarande till den skandinaviska opinionen och redan för dess skull borde man inte ge efter. I tidningspressen skulle uppådas en ”trumeld”, för att man i Skandinavien skulle bli varse ”den lidandets väg vi tvungits att vandra sedan senaste folkting”.

Betecknande nog motsatte sig Estlander fortsättningsvis de nya förslag till skyddslagar, som avgavs när det internationella läget skärptes.

<sup>79</sup> Ibid. 21.4.1938.

<sup>80</sup> Ibid. 8.4.1937. SFP:s centralstyrelses prot. 23.5.1936, SCA.

<sup>81</sup> SFP-riksdagsgruppens prot. 22.11.1938,, SCA.

Han förutsatte en regering med alla partier företrädna, med två ministrar från SFP och ändrade språklagar. I annat fall skulle utrikespolitiken utnyttjas för inrikespolitiska behov. . .<sup>82</sup>

Men Estlander närmade sig redan sitt sjuttionde levnadsår. Som gammalkonservativ och individualistisk liberal var han en allt tydligare anakronism i tidens politik. Hans tid började vara förbi. ”Den personifierade konstitutionalismen” avled år 1949 – utan att i sin politiska karriär ha gått in på kompromisser; de få undantagen bara bekräftade hans huvudregel.

<sup>82</sup> Ibid. 2.2.1938, 9.2.1938, 30.3.1939, 10.5.1939, 25.5.1939, SCA. SFP:s centralstyrelses och riksdagsgruppens gemensamma överläggning, prot. 27.10.1938, SCA. SFP:s förstärkta centralstyrelse, prot. 13.11.1938, SCA.